

JERME NIJA

(Sinfonia concertata)

PRELUDIO: na obroncima Svetog brega u Tbilisiju

Uske uličice su prokopale svoj put na ravnoj površini Svetog brega u Tbilisiju, na desnoj strani reke Kure (gruzijski Mtkvari). Stari grad, deo Tbilisija, prepun je ljudi, automobila, i zaigrane dece koja moraju da paze da im lopta ne pobegne dole, ka dubokom dnu doline. U jednoj od tih uličica (od glavne i najprometnije Ulice Rustaveli treba se popeti nekoliko metara ka vrhu Brega, a onda naglo skrenuti desno), do pre tri meseca, Lima je držala svoju prodavnicu. U njenoj prodavnici je bilo moguće naći sve: od hrane do sijalica, od vina do domaćeg sira. Lima je Jermenka koja je od rođenja živela u Tbilisiju. Mršava i ljubazna, pričala je mirno. Imala je običaj da isprati mušterije do vrata marketa, kad bi obavili kupovinu. Posle trideset godina morala je da zatvori prodavnicu: čak su i najvernije mušterije izabrale da kupuju u velikim tržnim centrima koji niču svuda po gradu i izgledaju isto kao i bilo koji tržni centar bilo gde na svetu, od Biškeka do Tomska, od Jerevana do Njujorka. Lima nije najavila zatvaranje: prodala je lokal i jednostavno otišla iz grada. Niko ne zna gde je sada. „Lima nije više tu“, kažu devojčice koje se igraju na ulici ispred prodavnice. Lima je shvatila da, iako je njena prodavnica preživela kraj Sovjetskog Saveza i politički haos koji je obuhvatio Gruziju tokom devedesetih, neće pobediti neoliberalnu globalizaciju i ogromne konzorcijume koji kontrolišu svetsko tržište. Ponosna i hrabra, Lima je odlučila da napusti grad i započne novi život, ko zna gde. Na jednom uglu prodavnice je imala svoju kancelariju, koju mušterije nisu mogle da vide; sada je potpuno prazna. Ostala je, okačena na zidu, samo ikona Bogorodice koja bez utehe plače nad telom mrtvog sina.

PRIMO MOVIMENTO: romantico e un poco solenne (come il primo atto di „Anush“)

Na putu Tbilisi–Jerevan

Auto-put koji iz Tbilisija, glavnog grada Gruzije, vodi do Jerevana ima samo dve trake i sa teškoćom se probija kroz gruzijsku visoravan. Sunce svojom snagom gnječi zelene livade; automobili jure podižući za sobom oblake prašine koji dugo lebde u vazduhu. U podne, sunce je u zenitu i nema ni traga od senke, ni ispod retkog niskog drveća pored puta niti pri dnu zidova starih kuća u malim selima blizu granice. Granični prelaz se pojavljuje odjednom, iza jedne široke krivine. Kombi prevoz, najčešća veza između Tbilisija i Jerevana, pošto javnog prevoza skoro i da nema, iznenada staje, naglo budeći zaspale putnike. Granični prelaz se

sastoji od dve duge i niske zgrade sa obe strane mosta nad rekom Debet. Ispod mosta, uz reku, prolazi pruga, ostajući još nekoliko narednih kilometara na gruzijskoj teritoriji. Samo jedan voz dnevno spaja Jerevan, glavni grad Jermenije, sa Tbilisijem, a zatim nastavlja do Batumija, grada koji se nalazi na obalama Crnog mora, na rubu ravnice Kolhide: po njenim plodnim poljima su Argonauti tražili zlatno runo; danas, turisti sa celog Kavkaza i iz Evrope samo prolaze kroz nju, na putu ka moru ili ka glavnom gradu Gruzije. Na ovoj liniji gotovo i da nema železničkog saobraćaja.

Sa gruzijske strane vidi se samo visoravan sa smeđim poljima koja se neprimetno spuštaju ka dolini reke Kure, na čijim obalama se nalazi i Tbilisi. Putnici izlaze iz kombija i čekaju strpljivo u redu dok im policajci pregledaju dokumenta. Preko mosta, prva uzvišenja najavljuju velike planine koje se šire od severa Jermenije pa do Irana; tačno ispod njih, sudaraju se evroazijske i arapske tektonske ploče, koje su u eri kenozoika, pre 25 miliona godina, poklopile okean Tetis. Planine Kavkaza su se pojavile u isto vreme kad i Alpi u Evropi.

Ono što je, nekad davno, bilo dno okeana sad se nalazi na visini od 1800 do 5600 metara i nastavlja da se penje ka nebu noseći fosile riba i morskih životinja, koji su ostali zarobljeni na dnu mora, među kamenjem i blatom; njihov oblik je tako ostao urezan u kamenu. Sudaranje ploča nastavlja se i dan-danas; zbog toga je Jermenija osuđena na strašne i tragične zemljotrese. Niko ne pazi na ono što se dešava u utrobi zemlje pa tako putovanje ka Jerevanu, kao i sam život, ide dalje. Geološka apokalipsa možda nikad neće ni stići, ili će stići u nekoj drugoj epohi kad čovečanstvo ne bude više naseljavalo planetu. Posle granice, auto-put ka Jerevanu se penje sve više i više; na početku, hrastove šume smenjuju šume kavkaskih borova, da bi nakon toga pejzaž postao ogoljen. U ovim krajevima se rodio i odrastao najznačajniji pesnik jermenskog romantizma, Hovhanes Tumanjan. Krajem XIV veka Jermeni su izgubili svoju državu koja je u drevnim vremenima obuhvatala ceo Kavkaz. Srušila se pod pritiskom invazija različitih naroda, od Turaka do sirijsko-egipatskih Mameluka. Vekovima su Jermeni živeli ili pod persijskom ili pod turskom vlašću. Godine 1813. Istočna Jermenija je pozvala Rusiju na svoju teritoriju, kako bi je carevi zaštitili; teritorija današnje Jermenije je ostala pod kontrolom Moskve sve do 1991. godine, kada je Jerevan proglasio samostalnost. Zapadni deo drevne Jermenije ostao je pod kontrolom Turskog carstva. U ovim krajevima se razvila zapadna varijanta jermenskog jezika, koja se dosta razlikuje od istočne. Skoro celi književni jermenski korpus je napisan na zapadnoj varijanti, dok se u sadašnjoj Republici Jermeniji govori istočnom varijantom. Lingvisti još uvek raspravljaju da li su u pitanju dva dijalekta istog jezika ili dva različita jezika. Tumanjan je pisao na istočnoj varijanti. Proveo je veći deo svog života u Tbilisiju, gradu koji je isto kao i Jerevan, ali i cela Jermenija, pripadao Ruskom carstvu, a onda Sovjetskom Savezu. Godine 1892. napisao je poemu „Anuš“, prema kojoj je Armen Tigranijan, 1912. godine, napisao prvu jermensku operu. Tigranijanova muzika spaja elemente ruskog romantizma (naročito Čajkovskog) sa motivima narodne muzike. Tumanjan nikad nije zaboravio predele među kojima se rodio, i može se reći da su oni bili inspiracija njegovim umetničkim delima. Isto kao što je Tigranijan oplemenio i obogatio narodne melodije tako je Tumanjan podigao literarnu vrednost narodne poezije. Pejzaži severne Jermenije se nisu mnogo promenili od Tumanjanovog vremena: sela su još uvek retka i izolovana. Nema samostalnih kuća izvan sela, samo livade i surove doline koje se spuštaju, iznenada, do nekih skoro isušanih rečica.

Kavkaz je ovde potpuno drugačiji nego u Gruziji, na severnoj strani reke Kure, prema Rusiji: tamo su obronci isto strmi, ali ima više vegetacije i vode. U Gruziji, vrhovi planina su često obavijeni niskim oblacima, dok je u Jermeniji vazduh suv i čist, nebo veoma plavo, a planine se jasno ocrtavaju. Danas devojke više ne odlaze do bunara ili izvora po vodu. Umesto njih, može se naići na stare prodavce voća i povrća koji sede na ivici puta. Čekaju da se neko zaustavi radi kraćeg odmora, posmatrajući krišom, poluzatvorenih očiju, automobile koji stalno prolaze. Sede ravnodušni, pod velikim šarenim suncobranima, puše cigare ili grickaju semenke. Deca su pored njih, mirna i nepomična, umorna od sunca i vrućine; njihove glave često vire iza gomila zeleno-crvenih mrlja lubenica koje su poslagane na zemlji ili na asfaltiranom odmoristu pored puta.

Odjednom, posle dugog tunela, auto-put se spušta ka slanom jezeru Sevan, najvećem na Kavkazu. Od jezera ka Jerevanu treba samo sat vremena. Kombi sada može da dà gas pošto je ovde auto-put širi i ravan. Glavni grad je blizu. Njegovi prvi soliteri se pojavljuju u daljini, u podnožju jedne ogromne planine sa dva vrha. Jedan je veoma visok, a drugi niži. To je Ararat, bivši vulkan na koji se nasukao Noje posle velikog potopa. Danas se Ararat nalazi na turskoj teritoriji, ali pripada ne samo jermenskom pajažu nego i jermenskoj kolektivnoj svesti.

SECONDO MOVIMENTO: allegro con moto – notturno, allegro sostenuto alla Khatchaturian

Jerevan

Ažar Sarjan sedi za radnim stolom, u svom stanu u centru Jerevana, i sa velikom preciznošću namešta dragoceni kamen na zlatni prsten. Ažar je socijalni radnik, ali se, u slobodno vreme, bavi draguljarstvom kako bi imao dovoljno novca da preživi do kraja meseca. Njegov otac Serž, koji živi s njim, naučio ga je kako da pravi nakit, koji zatim prodaje tokom vikenda u nekim lokalima na Trgu republike, u užem centru Jerevana. Serž je radio kao inženjer i sad je u penziji; sa 40 godina staža njegova penzija iznosi 50.000 drama, što je oko 90 evra. Ažar zarađuje veoma malo. Radi u jednoj nevladinoj organizaciji koju je osnovao zajedno sa nekim drugovima kad je shvatio da neće moći da se zaposli u državnoj ustanovi bez veze i podrške nekog moćnog političara. Zbog toga još uvek živi sa roditeljima, mada je u Jermeniji dosta normalno da porodice ostaju zajedno ukoliko se deca ne venčaju. Ažarova majka Julija bila je profesorica jermenskog jezika u srednjoj školi. Najveći deo jermenskih porodica preživljava zahvaljujući novčanim pošiljkama iz inostranstva: oko osam i po miliona Jermena živi van granice: najviše ih ima u Rusiji pošto Jermenima ne treba viza i skoro svi u Jermeniji govore ruski. Mnogi žive i u Sjedinjenim Državama, u Ukrajini, ali i svuda po svetu. Ažar je radio nekoliko godina u Moskvi pre nego što je odlučio da se vrati u Jerevan kod roditelja. Pošto nema rođake u inostranstvu, porodica Sarjan je često domaćin stranim studentima, obično onima jermenskog porekla iz druge ili treće generacije emigranata, koji se vraćaju u zemlju da bi naučili jezik svojih predaka. Njihov stan je velik, veoma uredan i čist; ujutru sunce obasjava kuhinju koja gleda na istočnu stranu; džezva, male šoljice ispunjene kafom do vrha, tanjiri sa povrćem i lavaš – jermenski hleb – blistaju i rasipaju svetle

mrlje svuda po sobi i dopiru čak i do mračnog hodnika, gde nema prozora. Na polici, blizu šporeta, stoji mali drveni krst: religija je veoma važna u Jermeniji, a Jermenska pravoslavna crkva je jedna od najstarijih hrišćanskih zajednica. Dok lagano ispija kafu i razgovara sa stranim gostima, Julija neprestano uveličava prošlost jermenskog naroda koji je najstariji na Kavkazu, a naročito kada iz obližnje Ulice Maštoc čuje narod koji se okupio u znak protesta na Trgu opere i koji se posle manifestacije upućuje ka periferiji da bi njegov glas stigao do svih delova grada. Ovakve manifestacije su česte u Jerevanu. Kad čuje buku, Julija zatvara prozor i priča o velikim poduhvatima svog naroda sve glasnije i glasnije, kao da glasom želi da pokrije galamu sa ulice. Prošlost postane mit kada je sadašnjost nepodnošljiva, a budućnost neizvesna. Julija ne voli da priča o sadašnjosti svog naroda. Seća se kako je u mladosti studirala sa sadašnjim predsednikom Jermenije Seržom Sargsjanom koji je, bez prekida, na vlasti od 2008. godine; on će morati da napusti predsedničku fotelju 2018. godine i baš zbog toga je promovisao referendum koji je prošlog decembra promenio ustav: Jermenija više neće biti prezidencijalna republika već parlamentarna – najmoćniji političar će biti premijer, i nije teško pretpostaviti da će se sam Sargsjan kandidovati za ovo mesto kad više ne bude predsednik. Julija se seća Sargsjana kao izuzetno čutljivog čoveka koji je imao odlične organizatorske sposobnosti. Njegova partija, Republikanska partija Jermenije, pobedila je i na političkim izborima 2012. godine i može se reći da Sargsjan upravlja celom politikom u zemlji. Ipak njegova moć nije apsolutna: iako još uvek ima podršku većine stanovništva, na ulici Jerevana ljudi počinju da se žale na njega i njegovu unutrašnju i spoljnu politiku. Sargsjan je 2013. godine sa Evropskom unijom prekinuo pregovore o privrednoj i političkoj saradnji kako bi 2015. godine ušao u Evroazijsku uniju Vladimira Putina. Ovakav potez je bio logičan, pošto je Jermenija povezana sa Rusijom, koja ne samo da ima interese na Kavkazu nego se i nalazi na Kavkazu, na severnom delu poluostrva; problem je u tome što je ulazak u Evroazijsku uniju udaljio Jermeniju od Zapada i od susedne Gruzije, države koja je ipak izabrala prozapadni i proevropski put. Ričard Giragosjan, direktor nevladine organizacije „Regional Studies Center“, koja je povezana sa Vladom Sjedinjenih Država, tvrdi da bi bilo potpuno pogrešno prekinuti veze sa Rusijom, ali i da se odnosi sa Zapadom moraju nastaviti. „Rusija kontroliše u potpunosti energetske, transportni i privredni sektor. Da li će Moskva dozvoliti da se investitori sa Zapada uopšte pojavljuju kod nas?“ Po Giragosjanu, Jerevan bi mogao da se postavi bez problema između Zapada i Rusije, ali vladajuća klasa predstavlja najveći problem da bi se razvila neka nova spoljna politika. „Najveći deo naših kadrova“, dodaje Giragosjan, „čine stari, sovjetski 'dinosaurusi' koji sede u vladi i koji nemaju pojma o sadašnjem svetu. Najopasniji među njima su oni koji su obukli zapadna odela, umeju da pričaju isti jezik kao zapadnjaci, ali rade protiv inovacija. Njihov cilj je da preuzmu vlast i da vladaju kao diktatori.“ Ipak, nešto se polako menja: „Nove generacije imaju potpuno drugačiji mentalitet. U kontaktu su sa svetom, uče strane jezike, informišu se preko interneta. Oni će, pre ili kasnije, stići na vlast i prekinuti sa starim mentalitetom. U pitanju je samo vreme i u Jermeniji će se sve brzo i temeljno promeniti. Videćete.“ Giragosjan je u pravu: mladi ljudi, iako politički nisu mnogo aktivni, imaju novi, drugačiji mentalitet koji bi mogao radikalno da promeni državu, iako žive dosta izolovano naspram svojih vršnjaka u Gruziji, na primer. Zašto? Kriva je spoljna politika zvaničnog Jerevana. Granica sa Turskom je skroz zatvorena: problemi sa Ankarom su veoma stari i vezani su za genocid

nad Jermenima, kad su na početku prošlog veka „Mladi Turci“ ubili više od milion i po Jermena na teritorijama Turskog carstva. Genocid je duboko prisutan u kolektivnoj svesti Jermena (*Kad Jerevan plače, Ankara se ne smeje: u ovom vrelom letu, u svim gradovima Turske nisko lete nad ulicama i kućama veliki vojni helikopteri sa kamerama koje snimaju sve ono što se ispod njih dešava. Panceri i blindirani automobili policije blokiraju ulice i trgove. Sloboda kretanja je suspendovana, strah je postao normalnost među građanima.*) Pored toga, Turska je podržavala Azerbejdžan tokom rata u Nagorno-Karabahu. Ova oblast, koja je proglasila samostalnost iako je nijedna država na svetu nije priznala, nalazi se na jugu Kavkaza, između Jermenije, Irana (jedini sused s kojim Jerevan ima odlične diplomatske odnose) i Azerbejdžana. Kad je Sovjetski Savez počeo da se ruši, izbio je rat između Jermenije i Azerbejdžana zbog ove oblasti u kojoj su živeli i Azeri i Jermeni. Rat je trajao od 1988. do 1994. godine. Azerbejdžan je izbacio sve Jermene koji su živeli na njegovoj teritoriji, a isto je uradila i Jermenija sa Azerima. Nagorno-Karabah je pao pod kontrolu Jermena i u ovoj oblasti sada žive isključivo oni. Prošlog aprila, opet je počeo rat, koji je trajao samo 4 dana, pošto je Moskva brzo intervenisala i smirila situaciju. I u Jermeniji i u Azerbejdžanu politika je skroz „karabakizovana“, kao što tvrdi Uve Halbah, istraživač na institutu „Stiftung Wissenschaft und Politik“ u Berlinu. Ratna retorika, koja je svakodnevno prisutna u medijima, služi kako bi i u Azerbejdžanu i u Jermeniji poraslo patriotsko osećanje i kako bi se našao spoljni krivac za unutrašnje probleme ovih zemalja. Izvori bliži vladi, koji žele da ostanu anonimni, govore da je posle aprilskog rata predsednik Sargsjan započeo pregovore sa Azerbejdžanom kako bi vratio neke teritorije neprijatelju i smanjio političke tenzije sa susednom državom. Problem je u tome što je većina jermenskog naroda naviknuta na ratnu retoriku, i baš zbog toga neće sad da prihvati bilo kakav dogovor sa Bakuom. Prvi jermenski predsednik Levon Ter-Petrosjan izgubio je 1998. godine predsedničku fotelju baš zato što je hteo da nađe neki kompromis sa Azerbejdžanom. Zbog toga je Sargsjan veoma oprezan i teško je shvatiti koji je njegov aktuelni stav u vezi sa Nagorno-Karabahom. U svakom slučaju, policija je prošlog juna uhapsila Žirajra Sefilijana, ratnog heroja devedesetih, koji već godinama organizuje proteste na ulicama protiv Vlade i koji je osnovao društveni antagonistički pokret „Osnivački parlament“. U julu, naoružani pripadnici ovog pokreta su okupirali policijsku kasarnu na periferiji Jerevana, zahtevajući oslobađanje Sefilijana i ostavku predsednika Republike. Nadali su se da će ih jermenski narod podržati i okupirati ulice i trgove, ali se to nije desilo. Policajci su ih uhapsili uprkos tome što su im vlasti obećale amnestiju. Nekoliko stotina ljudi se okupilo na trgu i započelo protest zbog hapšenja onih koje su vlasti nazvale teroristima. Ovaj protest nije bio vezan samo za politiku predsednika po pitanju Nagorno-Karabaha nego i za korupciju i celokupnu tešku privrednu situaciju u državi. Armen Martirosjan, potpredsednik opozicione partije „Nasledstvo“, uhapšen je krajem jula pod izgovorom da je organizovao masovne neredе. U suštini, samo je učestvovao na manifestacijama protiv hapšenja „terorista“. Oslobodili su ga posle tri nedelje, nakon što je plaćena kaucija. Srećemo ga ispred Opere, grandiozne zgrade kojom se stanovnici Jerevana ponose. Ispred te zgrade, 1991. godine, počele su manifestacije protiv Sovjetskog Saveza i za samostalnost Jermenije. I dan-danas svi politički skupovi opozicije održavaju se na Trgu opere. Dok se rukuje sa pristalicama i prolaznicima, Martirosjan nam objašnjava zašto su ljudi toliko ljuti i zašto se

skoro svake nedelje okupljaju da bi nastavili proteste iako ih policija na sve načine sprečava, zatvarajući, na primer, ulice u centru grada. „Poslednjih 25 godina problemi su se nagomilali“, kaže Martirosjan, „sudije ne rade svoj posao, o policiji da i ne pričamo; korupcija je prisutna u svakom sektoru državne administracije i narod je stvarno umoran od svega toga.“ Unutrašnje nezadovoljstvo se spaja sa patriotskim osećanjem. „Kako su mogli da uhapse heroja naroda, Sefilijana, koji je tokom devedesetih branio otadžbinu. I kako su mogli uhapsiti one koji su branili heroja i koji su bili isto tako vojnici u Karabahu i rizikovali život za nas“, kaže Julija koja smatra Martirosjana „jednim od nas, čovekom iz naroda“. Najveći deo populacije bi se složio sa Julijom. Stiče se utisak da nezadovoljstvo ne uspeva da se pretvori u svesnu i jasnu pobunu protiv vlasti baš zbog činjenice da se spaja sa motivima ratne propagande. Jermensko društvo je u ovom trenutku šizofreno, podeljeno između želje da protestuje i težnje ka jedinstvu naroda u ime patriotizma i otadžbine. To nam indirektno tvrdi i Karen Harutjunjan, direktor onlajn-novina i televizije „Civilnet“, koje finansiraju Zapad i jermenska dijaspora. Karen nas je čekao u svojoj kancelariji, na poslednjem spratu neke nove raskošne zgrade u centru Jerevana. „Ono što Jermeniji nedostaje upravo je masa sklona kritici“, kaže Harutjunjan, „koja bi mogla da se organizuje i da protestuje. Mediji u Jermeniji nisu objektivni. Nije jasno kome pripadaju. Dok čitate neki članak, veoma je teško razlikovati vest od ličnog komentara novinara. To stvara konfuziju, narod ne zna kome da se obrati da bi saznao istinu i nije skroz informisan o onome što se dešava, ne može da razlikuje propagandu i stvarnost.“ A ne može ni da razlikuje sadašnjost od prošlosti, reklo bi se. Patriotizam je veoma snažno osećanje među svim Jermenima, do te mere da se stiče utisak da Kavkaz liči na Balkan devedesetih godina. Sama urbanistička struktura centra Jerevana govori o tome: centar je, naime, kružne osnove: na severnom kraju glavne ulice, koja nosi ime Mesropa Maštoca i spaja jedan kraj kružnice sa drugim, nalazi se Matenadaran, ogromna zgrada u kojoj se čuvaju svi rukopisi i štampane knjige spaseni od genocida. Nije slučajno da se Matenadaran nalazi baš na kraju te ulice: Mesrop Maštoc je bio teolog i lingvista koji je 405. godine uredio jermenski alfabet. Znači, on je započeo proces pismenosti koji je doveo jermenski narod do kulture i, na kraju, do Matenadarana, koji bi trebalo da bude muzej, ali više liči na katedralu. Sale Matenadarana imaju isti oblik kao jermenske crkve koje su porušili Turci na teritoriji bivšeg Otomanskog carstva. Stare knjige nisu ovde samo dragocena uspomena na prošlost već čuvaju u sebi nešto sakralno; imaju fetištičku vrednost, postale su metafizički simbol jedne kulture i jedne nacije. Na bregu iza Matenadarana nalazi se ogromni, bronzani kip Majke Jermenije, žene sa velikim mačem u rukama, koja dominira celim gradom. Jerevan, u potpunosti izgrađen od ružičastog tufa, arhitekturom pokazuje svoje veze sa Zapadom i nastoji da što više sakrije istočno kulturno nasleđe. Glavni trg, Trg republike, podseća na metafizička dela italijanskog slikara Đorđa de Kirika i na fašističku italijansku arhitekturu, koja je i inspirisana De Kirikom. Stepenište od travertina, „Kaskade“, koje povezuje centar sa bregom gde se nalazi i kip Majke Jermenije, podseća na Španski trg u Rimu. Glavni grad Jermenije uporno i tvrdoglavo gleda na Zapad, i ne želi da strani turisti shvate da su i istočni koreni (ruski, persijski, pa čak i turski) veoma bitni. Centar Jerevana je mali, ali veoma živ: mladi ljudi se šetaju, parovi se drže za ruke. Na ovim ulicama, Jerevan liči na bilo koji evropski grad. Ali veliki broj zalagaonica („Lombard“ na ruskom) jasno ukazuje na

to da narod živi u velikim poteškoćama. Astrid, docent na Fakultetu prirodnih nauka, upravo je založila nakit koji je nasledila od majke u jednoj takvoj zalagaonici. „Nije problem“, kaže Astrid sa osmehom koji ipak ne uspeva da sakrije izraz žaljenja na licu, „u septembru ću opet početi da držim privatne časove i moći ću da otkupim nakit. Sada nema studenata koji hoće kod mene na časove, svi su na odmoru, ali će se brzo vratiti. Srednja plata na fakultetu je oko 180 dolara... Ne može se samo od toga živeti.“ Astrid je mlada, ima oko 35 godina, koža joj je tamna, a kosa crna. Oči su joj izdužene i blistave. Nije teško razumeti zašto su plate toliko niske: u Jermeniji privreda ne postoji, a to se jasno vidi na južnoj periferiji grada, gde je moguće suočiti se sa gradom koji turisti ne vide, sa jednim drugim Jerevanom. Voz „Jerevani metropoliten“, koji ima samo dva vagona, prolazi kroz centar Jerevana podzemnim tunelom, a onda izlazi na površinu tačno tamo gde počinje južna periferija. Na levoj i desnoj strani železnice nalaze se samo stare napuštene fabrike: prozori su im slomljeni, cevi za vodu zarđale; unutra, kao i u dvorištima gde su se ranije okupljali radnici da bi pušili u društvu, nema više nikoga. Visoka trava pokriva šine koje ulaze u preduzeća i kojima su teretni vozovi prolazili kada je industrijska proizvodnja bila u punom jeku. Tokom sovjetskog doba, Jermenija je bila poznata po firmama iz oblasti hemije, fizike, tekstila, elektronike i visoke tehnologije. Malo je od toga ostalo sada u glavnom gradu posle divlje privatizacije devedesetih godina. Metro su izgradili za vreme sovjetskog doba kako bi spojili severni deo grada, gde su stanovnici Jerevana uglavnom živeli, i južni, gde su radili. Sem toga, u Sovjetskom Savezu metro je bio statusni simbol koji je doneo gradovima neprocenljiv prestiž. Na južnoj periferiji sada postoji samo nekoliko preduzeća koja se bave proizvodnjom duvana i građevinom; sve ostalo je napušteno što je u kontrastu sa toplim bojama neba, zgrada, i planine Ararat koja se vidi u daljini. Ovde skoro da nema ljudi, osim u auto-mehaničarskim radionicama na velikom bulevaru koji vodi do centra. Mladi majstori sede ispred kapije i piju kafu ili hladnu koka-kolu: tokom leta, sunce je ovde jarko i vazduh vreo. Nije sparno, ali vrućina suši lišće retkih stabala sporednih ulica. Nema puno stambenih zgrada, tu su samo neke stare „hruščovke“, petospratne zgrade koje je Hruščov pustio da se grade kako bi rešio stambeni problem u bivšem SSSR-u. Zgrade se umnožavaju ka centru, a sve su izgrađene od ružičastog tufa, vulkanskog materijala koji se u Jermeniji može naći svuda. Tokom dana, naročito u centru grada, tuf postaje vreo i upija toplotu sunca. Samo noć donosi mir i prekriva tamom društvenu i privrednu pustoš južne periferije.

Jerevan se nalazi u dolini između dve velike planine, Ararat i Aragat. Kad sunce zađe, Aragat se veoma brzo ohladi, dok vazduh u dolini ostaje vreo. Zbog toga se stvara dramatična razlika u vazдушnom pritisku koji tera teški, hladni vazduh da siđe sa planine; uveče, nad gradom neprestano duva vetar, koji se na jermenskom zove „kami“. Svež vazduh prodire u cigle i fijuče kroz rupice tufa. Vetar šiba vodu iz velikih fontana na Trgu republike i prska prolaznike; bestidno podiže letnje suknje crnokosim devojkama koje brzo spuštaju njihove rubove i trče u potrazi za skloništem. Iz hiljadu malih fontana, raspoređenih svuda po gradu, sa kojih Jerevanci piju, voda se uzburka i rasprši u milion kapljica.

Na periferiji, suvo lišće se diže do neba kome se tako gubi svaki trag. Vetar se smiruje tek oko ponoći; grad ostaje tih, modar, umoran od vetra, ali i čist i blistav.

FINALE: lento e dissonante, per Arpeggione solo

Gjumri

Bilo je to 7. decembra 1988. godine kada se zemlja oko planine Aragata, na severu Jermenije, tresla. Dugo i snažno. Zemljotres se osetio i u Jerevanu; najveći broj kuća i zgrada u Gjumriju – koji se tada još uvek zvao Leninakan – bio je potpuno uništen. Od tada se grad nije oporavio. Vlasti u Moskvi su bile previše zauzete predstojećim raspadom Saveza da bi pomogle očajnom jermenskom narodu; isto tako, Vlada Jermenije – koja je proglasila samostalnost 1991. godine – bila je previše zauzeta ratovanjem u Nagorno-Karabahu da bi finansirala rekonstrukciju Gjumrija. Posle 1994. godine, kad se sukob sa Azerbejdžanom konačno smirio, korupcija i afere su pojele novac koje je jermenska dijaspora sakupila kako bi pomogla ljudima bez doma. Ti ljudi su u međuvremenu emigrirali ili još uvek žive u kontejnerima na periferiji grada. Ima i onih koji se trude da ožive privredu grada, kao na primer Aleksan Ter-Minasjan, koji je osnovao bolnicu i hotel čije su sobe oslikali poznati umetnici, ali Gjumri je ipak mrtav grad. U centru ima mnogo starih napuštenih kuća. Neke su još uvek srušene, kao da je zemljotres bio juče, a ne pre trideset godina. Kuće i crkve su izgrađene od crnog tufa. U svakoj kući je živelo nekoliko porodica; svaka je imala svoje sobe dok su verande i veliko dvorište u sredini zgrade bili zajednički. U nekim kućama još poneko živi, a u dvorištu rastu stabla šljive i breskve između kojih su rašireni konopci za prostiranje veša. Ali većina je prazna. Iznutra se još mogu videti znakovi da su te kuće nekad davno bile žive: lonac ostavljen na šporetu; fotelja na drugom spratu jedne zgrade koja se srušila napola, ostavljajući čitavu samo drugu polovinu dnevne sobe, kao da je u pitanju pozornica koju su glumci tek napustili. Vetar se probija kroz ulice, miluje pitku vodu koja jedva curi iz česme male fontane; hladna, zdrava, planinska voda. Jedno dete viri iz garaže u kojoj njegov otac pregleda motor stare „lade“, ali se ne usuđuje da prekorači prag. Stari čovek se šeta uz pomoć štapa i rukuje se sa prolaznicima, kad i ako neko prođe. U Gjumriju se političari pojavljuju samo uoči izbora, ali nemaju kontakt sa narodom i narod ne može do njih stići: telohranitelji sprečavaju da im se bilo ko približi. U poslednjih deset godina političari dolaze i njihovi skupovi su kratki: nemaju više šta ni da obećaju. Gjumri je grad gde je partija današnjeg predsednika Jermenije – Serža Sargsjana – dobila najmanji broj glasova na poslednjim političkim izborima. Od tog 7. decembra 1988. godine politika i Gjumri su se zauvek udaljili jedno od drugog.